

Ne/ustreznost (»družbene«) jeze v kazenskem pravu in kriminologiji

Saša Kmet*

Čustvovanje je posebna dimenzija človekovega obstoja, ki ima nepopisno velik pomen v življenju vsakega posameznika kot tudi na vseh področjih družbenega življenja, vključno s pravnim sistemom. Jeza je kot poziv k spremembi naslovnikovega škodnega ravnanja ena najmočnejših in najpomembnejših emocij, saj ima izredno močan vpliv na socialne odnose in na posameznika, ki jo doživlja. Skozi prizmo raziskovanja primerov ne/ustreznega izražanja jeze je moč dokazati, da so (z upoštevanjem nekaterih redkih izjem) ideološki temelji kazenskega prava, kriminologije in penologije, posledično pa tudi njihovi pozitivnopravni instituti, zgrajeni in funkcionalni po enakih značilnostih, v skladu s katerimi poteka socialna dinamika jeze na individualni in medosebni ravni. V sodobnih družbah, ki jih zaznamuje »vladavina prava« in ne (več) »vladavina močnejšega«, se »družbena jeza« zoper delinkventa, ki je ogrozil neko pomembno in zavarovano vrednoto ali ji škodoval, izraža prek delovanja institucij organov odkrivanja, pregona, sojenja in izvrševanja kazenskih sankcij. Izražanje »jeze družbenega sistema« pa ne pomeni nič drugega kot poseg v posameznikove človekove pravice in temeljne svoboščine, zato je na tem področju potrebna toliko večja mera previdnosti.

Ključne besede: čustva, jeza, kazensko pravo, kriminologija, vrednote

UDK: 159.942:343.2+343.9

Uvodna razmišljanja

»Jeza je ena najmočnejših negativnih¹ emocij,² saj ima izredno močan vpliv na socialne odnose in na posameznika, ki jo doživlja.« (Kovačev 2004: 128) »Subjekt doživlja jezo, kadar ocenjuje, da se nekdo neupravičeno obnaša na način, ki ogroža neko njegovo vrednoto.« (Milivojevič 2004a: 319) Smisel čustva jeze je zahteva, da druga oseba spremeni svoje vedenje, vendar to ni njegova edina funkcija. Na telesnem nivoju jeza vodi v fiziološke spremembe, ki pripravljajo telo na prilagoditveno obnašanje, na psihični ravni jeza označuje mejo subjektovega Jaza oz. varuje njegovo ego-identiteto (gre za t. i. ego-mejo, ki v preslikavi predstavlja mejo, ki je drugi ljudje v svojih ravna-

njih ne smejo prestopiti), na socialni ravni ponazarja občutje moči,³ na eksistencialni pa jeza in iz nje izhajajoča agresivnost predstavljata subjektov poskus, da uredi svet v skladu s svojimi željami in vrednotami (Milivojevič 2004a: 319).

V kazenskem pravu si denimo lahko zamislimo celo vrsto situacij, ki predstavljajo izvršitev nekega kaznivega dejanja, pa jih je v skladu z načelom zakonitosti vedno mogoče (in po-

(adaptacijsko) aktivnost.« (Milivojevič 2004a: 15) Model krožne emocionalne reakcije (v nadaljevanju: model KER) vsebuje naslednje faze čustvenega odzivanja (Milivojevič 2004a: 37–51): (1) dražljajska situacija, (2) zaznava oz. percepcija (mentalna predstava dražljaja), (3) apercepcija (pripisovanje pomena dražljaju), (4) vrednotenje oz. valorizacija dražljaja, (5) telesna reakcija, (6) težnja k akciji, (7) mišljenje oz. mentalne operacije, (8) akcija. Akcija povratno vpliva na dražljajsko situacijo in tako se krog sklone. Vsako čustvo ima torej svoje funkcije in svojo logiko, izražanje emocij pa tudi transakcijsko oz. sporočilno vrednost. Čustva namreč niso »animalična, destruktivna in nevarna, neovladljive strasti ...« (Šadl 1999: 24–74). Edini (destruktivni) izjemi sta sklopa samočustvovanja samoprezir-inferiornost in samosovraštvo-mortido (Milivojevič 2004a: 356–381, 419–429).

³ Ena od bistvenih značilnosti dejstva pojavljanja čustva jeze je prav v tem, da se subjekt čuti dovolj močnega, da vpliva na neprijetno dražljajsko situacijo. Če temu ni tako, situacija pa je izbežna, se lahko pojavi strah. Splošni kontekst pri čustvih jeze in strahu je enak, tj. ogroženost pomembne vrednote. Ocena sposobnosti subjekta, ali se situaciji lahko zoperstavi ali ne, predstavlja razlikovalni podkontekst obeh čustev (Milivojevič 2004a: 52–61).

* Saša Kmet, univerzitetni diplomirani pravnik, mladi raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

¹ Delitev emocij na »pozitivne« in »negativne« je le eden od konstruktov oz. mitov o čustvih, ki so nastali v različnih obdobjih evropske zgodovine kot predmet številnih razmišljanj, razlag in opisov, najpogosteje z namenom, da bi ljudi »svarili in/ali obvarovali pred destruktivno močjo čustvovanja« (Šadl 1997: 239–240).

² Čeprav nekateri avtorji (npr. Lamovec 1984: 121) razlikujejo med pojmom »čustvo« in »emocija«, ju v potrebe tega članka uporabljam kot sinonima. Pojem »emocija« sicer izhaja iz latinske besede »e-movere« in pomeni »gibati se navzven«. »Čustvo je reakcija subjekta na dražljajsko (stimulativno) situacijo, ki jo je ocenil kot pomembno in ki ga fiziološko, motorično, motivacijsko in mentalno pripravlja za prilagoditveno

trebno) skržiti v okviru izpolnjevanja natančno določenih zakonskih znakov. Trije abstraktni pojmi kaznivega dejanja, kazenske odgovornosti in kazenskih sankcij pokrijejo vsako kaznivo dejanje. Podobno je tudi v vsakdanjem življenju mnogo raznovrstnih situacij oz. povodov, na katere ljudje reagirajo s pojavom čustva jeze; to, kar jim je vedno skupno, pa je osnovni kontekst jeze: gre za neprijetno čustvo, ki je nastalo kot posledica (subjektivno ocenjenega) ogrožanja neke človekove vrednote, ki je visoko v njegovi vrednostni hierarhiji, preko neupravičenega ravnanja druge osebe. Cilj, namen oz. smoter manifestiranja čustva jeze je sprememba vedenja osebe, ki je (naj bi) neupravičeno ravnala. Jeza naj bi povzročila nastanek t. i. sklopa samočustvovanja samojeza-krivda⁴ v »krivem« posamezniku, ki s svojimi ravnanji povzroča reagiranje drugih. Subjekt, ki ocenjuje, da je z nekim svojim postopanjem neupravičeno izzval škodo oz. neprijetna občutja drugih, lahko svoje vedenje spremeni.⁵

Pogled na družbeno funkcioniranje govori zelo podobno zgodbo. Ravnanja v medosebnih odnosih terjajo podrejanje določenim pravilom, njihovo spoštovanje prinaša pohvalo, kršitev grajo. Deviantna oz. odklonska ravnanja, družbeno negativni oz. socialnopatološki pojavi (in kolikor je še podobnih izrazov), torej konfliktnost med posameznikom in širšim družbenim okoljem, pa prinašajo nasprotovanje in odnos prisiljevanja, v katerem se mora posameznik podrediti volji večine. Tako kot na individualni ravni reagira prizadeti subjekt, v primerih nespoštovanja temeljnih družbenih vrednot

⁴ Samočustvovanje oz. čustvovanje samega do sebe, ki sodi v t. i. okvir razcepljenega subjekta, predstavlja situacijo, ko je človekova osebnost razdeljena na del, ki čustvuje, in na del, do katerega subjekt čustvuje; torej je oseba hkrati subjekt in objekt čustva. Samočustvovanje je evolucijsko specifično človeška domena. V primeru čustva jeze gre za del osebnosti, ki občuti jezo na samega sebe in jo usmerja na del osebnosti, ki jezo trpi, ta pa občuti kesanje, obžalovanje oz. krivdo. Ali se pojavlja jeza ali krivda, je odvisno od tega, v katerem delu osebnosti se v tistem trenutku nahaja t. i. posameznikov »self«. Sposobnost samočustvovanja nastane z internalizacijo emocionalnih reakcij roditeljskih figur (Milivojević 2004a: 87–98). »Self« ali »sebstvo« v psihoanalizi pomeni lastno strukturo znotraj psihe, opremljeno z nagonско energijo in časovno kontinuiteto. Ne reprezentirajo je le instance ega, ida in superega, marveč delno tudi grandiozne in manjvrednostne predstave. Je središče zaznavanja in motivacije, je akcijsko jedro psihe (Kohut, 1989). Del »selfa« je tudi samočustvovanje, ki predstavlja (emocionalno) reakcijo ne samo na lastna čustva (tako nastajajo meta-emocije, »čustva zaradi čustev«), temveč tudi odnos do lastnih ravnanj, misli, značajskih značilnosti oz. celotne osebnosti (Milivojević 2004a: 98).

⁵ Že na tem mestu je treba opozoriti, da je jeza reakcija izključno na ravnanja druge osebe (ki je sicer »dobra«) in ne pomeni npr. ocene o »zli« ali »nevredni« naravi njene celotne osebnosti (kot pri čustvih sovraštva ali prezira). Nerazumevanje teh razlik marsikdaj vodi v najrazličnejše življenjske travme, tipični primer tovrstnih zablod pa je npr. prepričanje, da je jeza negacija ljubezni.

reagira obstoječi sistem organov odkrivanja, pregona, sojenja in izvrševanja sankcij v okvirih kaznovalnega, oz. pri najhujših kršitvah, kazenskega prava.

Subjekt občuti t. i. nesocializirano jezo takrat, kadar ocenjuje, da nekdo, ki je šibkejši od njega, ogroža izpolnitev neke njegove želje, kar ga vodi v prepričanje, da ga lahko prisili v spremembo obnašanja. Nesocializirana jeza je značilna za otroke in nesocializirane odrasle, še posebej pa za deviantne skupine, v katerih sta celotna hierarhija in položaj posameznikov zasnovana izključno na fizični moči. Prevalitev poudarka z moči na pravo vodi v t. i. socializirano jezo, kar odgovarja zgodovinskemu prehodu od »vladavine močnejšega« k »vladavini prava«. S principom prava je sicer nemočnemu posamezniku omogočeno, da se »jezi« na močnejšega od sebe, če ta neupravičeno ogroža njegove pravice. Predpogoj za to možnost je obstoj družbenih institucij, odgovornih za zaščito individualnih pravic – policija, sodstvo in kazenski sistem (Milivojević 2004a: 321).

Za razumevanje je pomembno povezovanje nesocializiranega izražanja jeze s fenomenom maščevanja. Maščevanje, ki je možnost znotraj »vladavine močnejšega«, ne popravlja storjene krivice, temveč je praviloma boleče tudi za maščevalca, sploh pa neprimerno, saj pogosto le še zaostri temeljni konflikt.⁶ Obstoj maščevalnih teženj je bil v mnogih družbah pojmovan kot zelo škodljiv za socialni red. Biblično načelo »oko za oko« ni izraz krutosti, marveč poskus njenega omejevanja. Tudi največji svetovni dramatik, vključujoč Sofoklesa in Shakespeara, so se venomer vračali k zakonitostim maščevanja, vendar s poudarkom na možnosti njegove nadomestitve z drugimi družbenimi procesi. »Mirno« življenje v današnji zahodni civilizaciji vključuje tudi zavračanje ter nadzor nad koncepti maščevanja in proti-maščevanja, zmage in poraza. Odgovornost za »popravo krivic« je tako zaupana »suprapersonalnim« institucijam policije in sodstva (Oatley in Jenkins 1996: 301).⁷

Morda je analogija med posameznikovim psihološkim razvojem od nesocializiranega k socializiranemu izražanju jeze ter podobnimi zakonitostmi v zgodovinskem razvoju družbe na prvi pogled dokaj površinska, a vendar obstajajo med nji-

⁶ Sicer je res, da maščevanje ponovno vzpostavlja »pravilno« razmerje moči. Če drugega ne, maščevanje skozi oči ponižanega pomeni vsaj to, da prvotni kršitelj ne more mirno uživati »sadox svojega dela« (Oatley in Jenkins 1996: 301).

⁷ Na Zahodu, kjer sta v nasprotju z Vzhodom pomembni sestavini etičnega koda avtonomija in pravice posameznika, je pojav čustva jeze sicer moralno upravičen, vendar pa je zadoščenje potrebno iskati na družbeni in ne individualni ravni. Socialni odraz tega je tožba na sodišču (Oatley in Jenkins 1996: 303).

ma skupne točke oz. značilnosti. Socializiran odrasel človek ne sme izražati jeze na način, ki bi bil sicer morda učinkovit, a socialno nesprejemljiv.⁸ Zato posameznik prelaga tovrstno odgovornost v ta namen izgrajenim institucijam organov odkrivanja, pregona, sojenja in izvrševanja kazenskih sankcij. Tudi ti ne smejo ravnati po »zakonu močnejšega«, čeprav bi bilo to mogoče in na podlagi obsežnega aparata prisilnih sredstev precej enostavno, saj so omejeni s temeljnimi postulati pravne države oz. s človekovimi (osumljenčevimi, obdolženčevimi, obsojenčevimi) pravicami in temeljnimi svoboščinami, ki dajejo vsebino t. i. garantni funkciji kazenskega prava.⁹

Na psihološki ravni je torej posameznikov položaj moči tisti element, ki v primeru upravičenosti njegovega občutja omogoča njegovo akcijo v smeri vplivanja na neustrezno vedenje drugih preko izgradnje lastnih meja, ki jih okolica v svojih ravnanjih ne sme prestopiti. Na (naj)širši socialni ravni so posameznikove možnosti za reagiranje v razmerju do celotne družbe zelo omejene, zato bi lahko govorili o njegovem položaju nemoči.¹⁰ V skladu z idejo družbene pogodbe¹¹ se

moč oz. pravica in dolžnost reagiranja na tovrstne pojave prenese na oblast, strukturirano v državi in institucionalizirano v pravu. Oblast pomeni možnost vplivati na ravnanje drugih na osnovi ustreznih pravnih pooblastil in pri tem uporabljati tudi pravno predvidena prisilna sredstva. Vendar nobena oblast¹² ne sme delovati s pozicije samovolje in arbitrarnosti, ki bi se navsezadnje lahko vtihotapili tudi znotraj pojma legalnosti. Prav iz tega razloga se zahteva, da je v sodobnih demokratičnih ureditvah razmerje med državo in posameznikom urejeno (tudi oz. v prvi vrsti) na legitimnih temeljih, še posebej v kazenskem pravu, ki izmed vseh pravnih področij najgloblje posega v človekove pravice in temeljne svoboščine.¹³

Poseganje v človekove pravice in svoboščine je le odsev oz. druga plat medalje izražanja »družbene jeze«, saj sta fenomena med seboj neločljivo povezana. Na prvi pogled bi se morda zdelo, da lahko pride do projekcije »jeze družbenega sistema« šele v fazi kaznovanja, torej po tem, ko je posameznik pravnomočno obsojen, da je storil očitano mu kaznivo dejanje. Trenutek (subjektivne) gotovosti (prepričanja o res-

⁸ Vsako ustrezno izražanje katerega koli čustva mora ustrezati kriterijema (1) učinkovitosti in (2) socialne sprejemljivosti. Neučinkovitost je problematična predvsem na individualnem intraprosocialnem nivoju, socialna nesprejemljivost pa se lahko kaže tako v premajhni kot pretirani socializaciji.

⁹ Garantno oz. jamstveno funkcijo kazensko pravo uresničuje tako, da varuje pred neupravičeno kazenskopravno represijo tiste, ki jim ni mogoče zanesljivo dokazati, da so storili kaznivo dejanje, varstveno funkcijo pa kot instrument kriminalitete politike v boju zoper kriminaliteto. Iskanje ravnotežja med varstveno in garantno funkcijo kazenskega prava je gibalno njegovega razvoja in poteka v iskanju sorazmerja med individualnim in javnim (splošnim, družbenim) interesom. Dolžnost sodobne pravne države je, da oblikuje takšno kazensko pravo, ki odraža ravnotežje med demokratičnimi, humanističnimi in etičnimi vrednotami, ki prevevajo pojem človekovih pravic in svoboščin, ter njegovo varstveno funkcijo, ki teži k zanesljivemu in učinkovitemu dokazovanju kaznivih dejanj tam, kjer je podana ustrezna stopnja verjetnosti, da so bila storjena. Če postane težnja po učinkovitosti predominantna, tvegamo, da kazensko pravo izgubi svojo moralno-etično komponento, svoj humanistični značaj in hkrati s tem atribut demokratičnosti (Dežman in Erbežnik 2003: 57–58).

¹⁰ Izražanje jeze, v manjši meri pa tudi njeno doživljanje, je povezano s socialnim statusom in socialno močjo posameznika. Jeza se pogosteje izraža do ljudi, katerih socialna vloga je bolj »inferiorna« (podrejeni), daleč redkeje pa do tistih, čigar status je »superiornejši« (nadrejeni). To pomeni, da tisti, ki se (ne) jezijo, jemljejo v obzir ne samo svoje pravice, temveč tudi svojo moč (Milivojević 2004a: 336).

¹¹ Utemeljitelja liberalne teorije o družbeni pogodbi sta J. Locke in J. J. Rousseau. Ta sovпада z nastankom moderne države, s pravnim priznanjem temeljnih pravic človeka in državljana, z načelom delitve oblasti ter z vsemi tistimi pravnimi načeli in institucijami, ki so značilne za pravno državo. Liberalna teorija družbene pogodbe poudarja kot politični postulat naravnopravno sporočilo. Teorija družbene pogodbe loči med naravnim (civilnim) in državnim (političnim) stanjem. V naravnem stanju so ljudje svobodni, enaki in

so kot takšni nosilci prirojenih temeljnih (človekovih) pravic. V naravnem stanju so človekove pravice ogrožene in kršene, zato ljudje s pogodbo ustanovijo državo in se podredijo njeni oblasti. Naloga države je, da varuje temeljne pravice in da naposled skrbi za to, da se uresničuje družbeni dogovor. Če država družbeno pogodbo krši, ima posameznik pravico do upora in do tega, da se vzpostavi novo državno stanje (Pavčnik 2001: 476). »Nauk zgodbe o družbeni pogodbi, ki jo pripoveduje Beccaria (v znamenitem delu *Dei delitti e delle pene*, op. S. K.), bi bil torej tale: za racionalnega in sebičnega človeka je bolj sprejemljivo živeti v manj svobode v pogodbeno urejeni družbi, kakor ohraniti popolno ('izvorno') svobodo v nenehni negotovosti, strahu, kaosu ('anarhiji') in vzajemnem nasilju.« (Kanduč 1999: 45).

¹² Oblast pojmovno razlikujemo od avtoritete, ki pomeni prostovoljno sprejemanje moči drugega, ne zato, ker je to obvezno, temveč zato, ker je to dobro.

¹³ Vprašanje odnosa med legalnostjo in legitimnostjo velja v politični filozofiji za eno izmed osrednjih vprašanj legitimiranja politične oblasti. »Legalen pomeni zakonit, skladen z zakonom, s postavo. Dejanje je legalno, če ne prekrši kakega zakona, pravne norme, zakoreninjenega, tradicionalno veljavnega običaja. Ni nujno, da to, kar je legalno, zakonito, ustreza človekovemu nravnemu občutju in prepričanju, moralni normi in vrednoti. Legalno dejanje pogosto predstavlja minimum nravnosti. V določeni družbeno-zgodovinski situaciji je lahko legalno v nasprotju z moralnim, humanim. Najizraziteje se je to pokazalo v totalitarnih, reakcionarnih sistemih, ki zatirajo človečnost, teptajo nravnost...« (Šruk 1986: pod geslom legalnost) Legalnosti torej ni ustrezno zamenjevati oz. enačiti s pojmom legitimnosti. Tudi SSKJ (Bajec et al. 1994: pod geslom legitimnost) pod pojmom legitimnost pravzaprav podaja opredelitev legalnosti: »legitimen – osnovan na pravu, zlasti na zakonu, zakonit«. »Zakonitost pomeni samo, da v državi vlada zakon in ne samovolja posameznikov. Vladavina prava pa ne reši vprašanja legitimnosti države. Potrebno je, da je zakon 'dober'.« (Stres 1996: 175–176) Po modernem pojmovanju je legitimna tista država in tisti pravni red, ki ga državljanji sprejemajo kot veljavnega ter vrednostno-interesno upravičenega.

ničnosti ugotovljenih dejstev) oz. padca domneve nedolžnosti predstavlja stično točko med *ugotavljano in ugotovljeno* upravičenostjo »družbene jeze«. Kazenske sankcije z nekaterimi redkimi izjemami¹⁴ omejujejo celo paleto pravic in svoboščin,¹⁵ kar je ideološko upravičeno. Ugotavljanju upravičenosti »družbene jeze« je namenjen kazenski postopek z vsemi vgrajenimi kvetelami vreda, vendar se je treba zavedati, da je situacija, ko bi »jeza sistema« v polni meri nastopila šele po obsodbi, idealistična in v realnosti ne more vzdržati. Če definiramo »družbeno jezo« kot omejevanje človekovih pravic in svoboščin delinkventa, postaja očitno, da je posameznik z vidika nekaterih omejevalnih ukrepov¹⁶ naslovnik jeze že tekom (tudi predkazenskega)¹⁷ postopka, ko zanj (še) velja domneva nedolžnosti.¹⁸ Očitno gre za tezo z velikim številom odprtilih

in pomembnih vprašanj, ki se jim bom prisiljen obširneje posvetiti v kakšnem drugem sestavku.

Značilnosti osnovnega konteksta čustva jeze kot reakcije na neprimerno vedenje nekega objekta¹⁹ z namenom vzbuditi pri njem čustvo krivde in posledično spremeniti njegova ravnanja v prihodnosti je moč zaslediti v mnogih tako ideoloških kot pozitivnopravnih temeljih pravnega sistema kot celote, po naravi stvari pa predvsem v okvirih institutov materialnega in procesnega kazenskega prava, kriminologije ter penologije.²⁰ V tem članku bom poskušal predstaviti nekatera psihološka načela ne/ustreznega izražanja jeze na individualni oz. medosebni ravni, nato pa poiskati vzporednice oz. morebitne razlike na obravnavanih pravnih področjih.

¹⁴ Po pogojni obsodbi, sodnem opominu, ukoru za mladoletnike ipd. bi najbrž težko govorili o poseganju v kakšno človekovo pravico ali svoboščino. Pogojna obsodba prinaša grožnjo s hujšo obliko kazenske sankcije, če bo posameznik (spet) storil kaznivo dejanje, toda storiti kaznivo dejanje seveda ni pravica ali svoboščina. »Družbena jeza« se v teh primerih izrazi že in zgolj z izrekom, pri pogojni obsodbi pa obstaja še možnost intenzivnejšega reagiranja nekoč v prihodnosti, časovno omejeni s preizkusno dobo. Zanimivo je, da pogojna obsodba kot sankcija, ki se na slovenskih sodiščih izreka v daleč najvišjem številu, v sebi pravzaprav nosi nizko stopnjo projekcije »jeze sistema«. V obravnavanih primerih je paradoksalno, da je lahko stopnja »jeze sistema« v obliki omejevalnih ukrepov pred obsodbo celo večja kot po njej.

¹⁵ Zaporna kazen denimo ne poseže zgolj v obsojenčovo svobodo gibanja, saj se odpira cel kup problemov, povezanih z vprašanjem vpliva t. i. totalnih institucij na posameznika. Kazen še kako vpliva tudi na življenje članov zapornikove družine, prihaja npr. do izgube figure očeta/matere v družini, izgube dohodkov itn. To nas že vodi na drugo, a zato nič manj pomembno področje. Lahko v takih in podobnih primerih govorimo o posrednem izražanju »družbene jeze«, ki ga je (neupravičeno?) deležna (»ničesar kriva«) obsojenčeva družina?

¹⁶ V mislih imam predvsem ukrepe za zagotovitev obdolženčeve navzočnosti, neoviran potek kazenskega postopka in za preprečitev ponovitvene nevarnosti, na čelu s priporom kot najhujšim posegom v človekovo svobodo med postopkom. Pripor je mogoče odrediti le tedaj, ko obstaja utemeljen sum, da je oseba storila kaznivo dejanje, ter so istočasno izpolnjeni tudi drugi pogoji. V prid tezi o izražanju »družbene jeze« že med postopkom govori npr. tudi dejstvo, da se čas, ki ga obdolženec preživi v priporu, v primeru obsodilne sodbe všteva v izrečeno sankcijo.

¹⁷ Gre za prikrite preiskovalne ukrepe (prikrite preiskovalne metode) oz. (s popularno kratiko) POMS, s katerimi prihaja do poseganja v posameznikovo pravico do zasebnosti, ko obstajajo »še« utemeljeni razlogi za sum, da je oseba storila kaznivo dejanje.

¹⁸ Kazenski spor je zgrajen z namenom, da se domneva nedolžnosti izpodbija; celotna shema postopka je pravzaprav zgrajena zato, da se lahko ta presumpcija preizkuša. Tožilstvo jo izpodbija postopno, dokler je na koncu, če je ne izpodbije dokončno (v primeru obsodilne sodbe), vse predhodno izpodbijanje nično (Šugman 2000: 161). Izpodbijanje domneve nedolžnosti gre z roko v roki z zadostitvijo dokaznim standardom, katerih stopnja verjetnosti, da je posameznik

Ne/ustreznost čustva (jeze)

Ustrezna (primerna, adekvatna) čustva so tiste emocionalne reakcije, ki ustrezajo objektivni dražljajski situaciji in so socialno sprejemljive. »Primerno čustvo je vsaka emocionalna reakcija, ki objektivno ustreza dražljajski situaciji s svojo kvaliteto (vrsto emocije), intenzivnostjo, trajanjem in načinom

storil neko kaznivo dejanje, postaja tekom postopka vse višja. Trdimo lahko, da se tretja vzporednica skriva v izražanju »družbene jeze«. Če parafraziram – tožilstvo postopno dokazuje njeno upravičenost, dokler je na koncu, če je ne upraviči dokončno (v primeru obsodilne sodbe), vse predhodno dokazovanje nično. A vendar smo ugotovili, da se jeza skozi različne omejevalne ukrepe že izreča. Domneva nedolžnosti je teoretični konstrukt in neupravičeno poseganje vanjo praviloma ne nosi hujših posledic (morda v obliki kakšne družbene stigmatizacije). Kaj pa posledice za (nedolžnega) človeka, ki je bil denimo neupravičeno priprt (analogno seveda tudi zaprt) dve leti in pol (kolikor je teoretično največ mogoče)? Skozi postopke za povrnitev škode, rehabilitacijo in uveljavitev drugih pravic oseb, ki so bile neupravičeno obsojene ali jim je bila neutemeljeno vzeta prostost, se pravzaprav izreča proti-jeza posameznika, zoper katerega je neupravičeno delovala »družbena jeza«. Naslovnik te proti-jeze je družba (država) kot celota, ki pa je navsezadnje le skupaj ljudi. Na tem mestu se ne spuščam v razprave o razmerjih med posamezniki, družbo in državo. Prim. tudi op. 19.

¹⁹ Gre za »objekt« v psihološkem smislu, ki najširše pomeni vsako pojavnost, do katere oz. v zvezi s katero čustvuje »subjekt«. Ker se (ustrezno) jezimo le na nekoga, ki zavestno in razumsko škoduje neki naši vrednoti, je objekt pri čustvu jeze lahko le človek. Nasprotno se je denimo mogoče ustrašiti ne samo ravnatelj drugega človeka, temveč npr. tudi živali, telesnih sprememb, naravne sile itn.

²⁰ Vsaka kazen je neka oblika neprijetnosti, ki se pojavlja pri objektu. Njen cilj ni samo v tem, da spremeni obnašanje objekta v sedanjosti, temveč tudi v bodočnosti. Oseba, ki je objekt jeze in kazni, povezuje neprijetnost z neprimernim vedenjem, zato se v prihodnjih situacijah isto ravnanje povezuje s strahom pred kaznijo oz. z občutjem krivde, ko se posameznik poistoveti z dano normo obnašanja (Milivojević 2004a: 331).

izražanja.« (Milivojević 2004a: 126)²¹ Ocena ustreznosti emocionalne reakcije poteka na vseh točkah kroga čustvenega odzivanja (modela KER): (1) dražljajska situacija mora obstajati (nasprotni primer so halucinacije), ustreznosti pa morajo biti tudi elementi (2) zaznave (nasprotni primer so iluzije), (3) apercipcije, (4) vrednotenja (k neustreznosti čustvene reakcije vodita hipo- in hipervalorizacija), (5) telesne reakcije (intenziteta in trajanje), (6) zavedanja čustva ter (7) prilagajanja oz. adaptacije (učinkovitost in socialna sprejemljivost aloadaptacije – akcije oz. učinkovitost avtoadaptacije – mentalnih operacij v smislu spremembe referenčnega okvira).²² V zvezi z neustreznimi čustvi je treba omeniti dve temeljni pravili. Napaka na eni stopnji modela KER se nujno prenaša na nadaljnje segmente kroga. Kolikor je začetek izkrivljenja bližje začetni točki modela KER, toliko večja je stopnja neustreznosti celotne emocionalne reakcije (Milivojević 2004a: 123–147).

Kot velja za vsako čustvo, je tudi izražanje jeze lahko ne/ustrezno. Jeza kot čustvo je ustrezna, če zadostuje prvim štirim od naslednjih petih pogojev, saj se peti navezuje na idealno situacijo: (1) v stvarnosti zares obstaja neupravičena ogroženost neke subjektive vrednote; (2) intenzivnost in trajanje jeze odgovarjata stopnji resnične ogroženosti; (3) jeza se izraža odgovorni osebi – oseba, ki ji je namenjena zahteva za spremembo obnašanja, jo mora biti sposobna razumeti in spremeniti svoje vedenje (ne npr. vinjeni, drogirani, akutno psihotični, otroci do prvega leta starosti itn.) ter mora biti odgovorna za obnašanje (npr. nesmiselno se je jeziti na delavce, ki izvršujejo nalog svojega šefa, zahtevo za spremembo

vedenja je treba nasloviti na nadrejenega); (4) jeza se izraža na socialno sprejemljiv način; (5) izražanje jeze spremeni obnašanje druge osebe (Milivojević 2004a: 327).²³

Psihologija je razvila nekaj načel, s pomočjo katerih je mogoče nakazati smernice za učinkovito izražanje jeze (Milivojević 2004a: 338–339). Prav vsa so pomembna tudi na kazenskoprnem področju, vendar pa jih bom zaradi omejitev, ki jih predstavlja narava tega članka, le na kratko omenil. Gre za načela: (1) bihavioralnosti – jeza se mora nanašati na vedenje druge osebe in ne na njeno osebnost kot celoto; (2) specifičnosti – sporočilo mora biti jasno in razumljivo;²⁴ (3) preusmeritve – definirati je treba tisto ravnanje namesto ogrožajočega, v katerem naj se oseba udejstvuje;²⁵ (4) subjektivnosti – sporočilo je treba prikazati kot vtise in predpostavke, ne pa kot dejstva o vedenju druge osebe;²⁶ (5) minimalnosti – dejavnost vplivanja na spremembo vedenja pri ciljni osebi mora izzvati najmanjšo potrebno neprijetnost (načelo soraz-

²¹ Že Aristotel je pred več kot dvema tisočletjema povedal enako prav na primeru čustva jeze: »Ni se težko razjeziti, težko se je razjeziti zaradi pravega vzroka, na pravo osebo, na pravi način, ob pravem času in za dovolj dolgo.« (Aristotel 2002: frag. 1126a).

²² Stanje prilagojenosti pomeni skladnost med subjektivnim referenčnim okvirjem in svetom (zunanjim in notranjim). Porušenje tega stanja povzroči nastanek čustvovanja. Neprijetna čustva, ki ogrožajo neko subjektivno pomembno vrednoto, so povezana s preživetjem, prijetna kot potrjevanje subjektive pomembne vrednote pa s kvaliteto življenja. Govorimo o štirih osnovnih tipih readaptacije, ki jih ponazarjajo štiri osnovni tipi čustev. Za pojav čustva jeze je tako značilna sprememba v zunanjem svetu, ki je ogrožajoča, vendar spremljiva. Subjekt se aktivira v alopastični adaptaciji (podobno kot npr. pri čustvih prezira ali sovraštva). Čustvo strahu se pojavi, kadar je sprememba v zunanjem svetu ogrožajoča in nespremljiva, vendar se ji je moč izogniti. Tu nastopi aktivnost aplastične (dia-)adaptacije. Kadar je sprememba v zunanjem svetu ogrožajoča, nespremljiva in se ji ni mogoče izogniti, se pojavi čustvo žalosti, ki je med obravnavanimi čustvi evulcijsko najmlajše (predpostavlja namreč internalizacijo pomembnih figur) in je skozi avtoplastično adaptacijo namenjeno pasivnosti in spremembi subjektivnih referenc (podobno kot npr. pri čustvih razočaranja ali obupa). Kadar pa sprememba v zunanjem svetu pomeni potrditev neke subjektive vrednote, se javlja čustvo zadovoljstva ter z njim proadaptacija – približevanje viru zadovoljstva (Milivojević 2004a: 52–61).

²³ Nekaj oblik neustreznosti jeze. O preintenzivni jezi govorimo takrat, kadar ogrožajoče ravnanje drugega ne upravičuje tolikšne stopnje izražene jeze, več o tem v nadaljevanju članka. Po drugi strani najdemo v okviru deficitarnih čustev (»ni nečesa, kar bi moralo biti«) pojave supresije (prikrivanje – čustvo se doživlja, vendar ne izraža) oz. represije (potlačanje – čustvo se izraža indirektno, zavestno pa ne doživlja) jeze. Osebe, ki jih pestijo tovrstni mehanizmi, so zaradi odsotnosti funkcij, ki jih predstavljata jeza in agresivnost v psihičnem in medosebnem življenju, soočene z nizom težav psihološke in socialne narave. Ti ljudje nikoli ne zahtevajo od drugih, naj se obnašajo v skladu z njihovimi željami, po drugi strani pa tujih zahtev ne morejo zavriniti. Vse to vodi v pretirano ustrežljivost ter zanemarjanje lastnih želja in potreb, kar spremljajo občutja manjvrednosti in kronične krivde, pa tudi pojav agresije proti samemu sebi (Milivojević 2004a: 330–333). Omeniti velja še indirektno izražanje jeze, ko je subjekt ne pokaže osebi, ki je odgovorna zanj. »To se največkrat dogaja tedaj, ko je taka oseba močnejša ali vplivnejša od njega in ima možnost, da mu škoduje. Pojavi se tedaj, ko se človek ali žival ne more soočiti s pripadnikom iste vrste na višji stopnji hierarhične lestvice in odkrito pokazati svoje jeze do njega, zato jo preusmeri na šibkejše pripadnike iste skupnosti.« (Kovačev 2004: 131) Preusmerjanje jeze se lahko izraža tudi v obliki znašanja nad neživimi predmeti. Mejo med normalnim in patološkim izražanjem jeze je težko določiti. Lazarus (1991) predlaga upoštevanje dveh kriterijev: (1) vzajemne usklajenosti med emocionalnimi reakcijami in okoliščinami, ki jih izzovejo; (2) posledic izražanja jeze na subjektivno adaptacijo.

²⁴ S tem v zvezi je moč opozoriti zlasti na vprašanje transparentnega delovanja pravosodja, ki se izraža v številnih pravnih institutih, od načela javnosti postopkov, razumljivosti in obrazloženosti sodnih odločb do možnosti pravnih sredstev zoper morebitne kršitve itn.

²⁵ Gre zlasti za vprašanja resocializacije in rehabilitacije.

²⁶ Načelo subjektivnosti opozarja na vprašanja dokaznih standardov tekom kazenskega postopka in v fazi končne odločbe. O tem smo nekaj že pisali, na tem mestu je treba le še kratko opozoriti, da se kazenski postopek v duhu njegove garantne funkcije jasno ne more končati na podlagi vtisov in predpostavk (kar naj bi veljalo pri izražanju jeze v vsakdanjem življenju), temveč le s (subjektivno) gotovostjo.

mernosti); (6) časa – sporočilo se mora časovno pojaviti čim bližje ogrožajočemu ravnanju.²⁷

Analogije neustreznega izražanja jeze v institutih kazenskega prava in kriminologije

Vzporednice med psihologijo in pravom bom skušal poiskati skozi prizmo primerov neustrezne jeze. Ta, »obrnjena pot«, da v ospredju obravnavam neprimerno jezo, primerno pa posredno, je celo bolj logična, saj je v kazenskem pravu praviloma relevantna prav neprimerna jeza. Jeza je neustrezna v naslednjih primerih: (1) oseba se jezi, kadar ne obstaja realno ogrožanje subjekta oz. njegove vrednote – gre za napako dis/apercepcije; (2) obstaja zaslužena ogroženost subjekta, ki je objektivno (socialno) upravičena – napaka dis/apercepcije; (3) vrednost ogrožene vrednote ni razumljiva drugim ljudem – napaka hiper/valorizacije; (4) oseba se sicer jezi v ustrezni situaciji, vendar intenziteta in trajanje jeze socialno nista primerni; jeza se izraža na socialno nesprejemljiv način – napaki hiper/valorizacije oz. izražanja; (5) jeza se izraža osebi, nesposobni razumeti sporočilo, ali osebi, ki ni odgovorna za neprimerno obnašanje – napaka izražanja; (6) učinek izražene jeze ne spremeni oz. celo okrepi nezaželeno obnašanje druge osebe – napaka izražanja.

1 Ogrožitev oz. poškodba vrednote – posledica kaznivega dejanja

Prvi način, na katerega se lahko neustrezna jeza izrazi, je napaka dis/apercepcije v primerih, kadar ne obstaja dejansko ogrožanje pomembne vrednote oz. kadar ne prihaja dejansko do poškodbe pomembne dobrine. Z družbenega stališča se na kazenskopravnem področju obravnavana tematika odraža kot institut posledice kaznivega dejanja. Kazenskopravni aparat, skozi katerega se izraža »jeza družbenega sistema«, se aktivira, kadar pride do poškodbe družbeno pomembne vrednote. Na psihološkem področju je za obstoj jeze dovolj že ogrožanje vrednote, vsakršna »poškodba vrednote« pa jezo spodbudi še toliko bolj. Tako se v množici primerov iz vsakdanjega življenja denimo, lahko že povsem upravičeno jezimo na osebo, ki z zlonamernimi podtikanji »zgolj« poskuša razdreti obstoječi ljubezenski odnos; če ji to uspe, pa jeza preide v mnogo širše razsežnosti.²⁸

²⁷ Kot je na kazenskopravni ravni očitno, da bo namen kaznovanja najboljše uresničen, če nastopi čim prej po izvršitvi kaznivega dejanja (sodni zaostanki?), in se postavlja vprašanje, če je kaznovanje po (pre)dolgem času še smiselno (tu nastopi institut zastaranja), tako je tudi na individualni ravni pomembno, da se jeza izrazi v tistih časovnih okvirih, ki (še) uresničujejo njen smoter.

²⁸ Pri osebah (po nekaterih ocenah naj bi bilo takih kar okoli 80 % mlajših žensk in 60 % mlajših moških), ki jim ljubezen predstavlja vrhovno življenjsko vrednoto oz. smisel življenja (Milivojević 2004b:

V kazenskem pravu v okviru instituta posledice kaznivega dejanja represivni aparat primarno reagira ob poškodbah zavarovanih dobrin, ob ogrožitvah oz. konkretni ali celo abstraktni nevarnosti pa zelo izjemoma, kadar je to nujno potrebno.²⁹ Na prvi pogled bi se morda zdelo, da gre s psihološkega in kazenskopravnega vidika za obrnjeno razmerje. A vendar je tudi pri jezi očitno, da se še bolj izraža, če gre za poškodbo vrednote, dovolj pa je že ogrožanje. V kazenskem pravu je razlika samo v tem, da ogrožanje praviloma ni dovolj, kar pomeni, da je na kontinuumu od ogrožanja do poškodbe meja postavljena drugje, ne pa, da gre za obratno sorazmerje. To kaže na varovalni – garantni vidik kazenskega prava, ki ločnico med kaznivim in nekaznivim postavlja strožje, ne pa ob pojavu vsake jeze, kar je povsem sorazmerno in razumno. Analogni vidik napake dis/apercepcije v zvezi z ne/ogrožanjem oz. ne/poškodbo pomembne dobrine je tako moč najti v napakah kazenskega sistema, ki denimo podvrže kazenskemu postopku posameznika, iz čigar ravnanja ni nastala poškodba zavarovane dobrine, niti konkretna ali abstraktna nevarnost.³⁰

Za kaznivo dejanje gre namreč le tedaj, kadar je iz neke storitve ali opustitve³¹ nastala prepovedana³² posledica.³³ Prepovedana oz. formalna posledica je tista, ki mora nujno nastopiti, da je kaznivo dejanje dokončano. To pravilo zagotavlja ljudem pravno varnost pred neutemeljenimi domne-

166–183), v takem primeru najverjetneje ne bo ostalo »le« pri jezi, temveč se bodo razvili še bolj odklonilni čustveni odnosi, kot sta npr. čustvi prezira ali celo sovraštva.

²⁹ V teh primerih zadostuje za kaznivost že kršitev predpisov, kar je praviloma značilnost prekrškov kot druge kategorije kaznivih ravnanj poleg kaznivih dejanj in disciplinskih prestopkov. Merili za razmejevanje kaznivih dejanj in prekrškov sta dve: (1) količinsko (kolikšna je škodljivost oz. nevarnost ravnanja za pravno zavarovano dobrino) in (2) kvalitativno (ali pomeni ravnanje samo kršitev predpisa ali pa je s takim ravnanjem zavarovana dobrina neposredno ogrožena oz. celo poškodovana).

³⁰ Že na tem mestu velja opozoriti tudi na subjektivni vidik, ki je sicer podrobneje obravnavan v tč. 5. Posameznik je npr. poškodoval neko kazenskopravno zavarovano vrednoto, vendar je imel za to le subjektivno dojemljiv razlog. Postavljajo se vprašanja ne/prištevnosti oz. ne/krivde, kot npr. pri putativnem silobranu in putativni skrajni sili v okviru instituta t. i. dejanske zmote v širšem pomenu, skratka vprašanja ne/izključitve kazenske odgovornosti. Paranoik v svojem zmedenem psihičnem svetu gotovo najde razlog, zakaj škodovati neki dobrini, prav tako posameznik, ki je prepričan v obstoj sicer namišljenega napada ali namišljene nevarnosti.

³¹ Gre za storitvena (komisivna) in opustitvena (omisivna) kazniva dejanja. Slednja se nadalje delijo še na t. i. prava in neprava.

³² Vsaka posledica v zunanjem svetu jasno ne more biti kazenskopravno relevantna. Prav zaradi tega se za pojem posledice v kazenskopravnem smislu uporablja pojem »prepovedana« posledica.

³³ Izjema od tega pravila so kazniva pripravljalna dejanja in poskus.

vami in podtikanji, poleg tega pa dejanja, ki ne vodijo k prepovedani posledici, praviloma tudi niso družbeno nevarna. Kadar pride do poškodbe pravne dobrine, ki je kazensko-pravno zavarovana (npr. življenje, telesna nedotakljivost, čast in dobro ime, premoženje itn.), je nastopilo t. i. poškodbeno oz. kršitveno kaznivo dejanje. Včasih pa je treba kakšno pomembno dobrino zavarovati, ko je ta »samo« ogrožena, kar zaokrožuje kategorijo posledičnih kaznivih dejanj. Kazniva dejanja ogrožanja so dokončana, ko je nastopila nevarnost za objekt delovanja, četudi ni prišlo do njegovega poškodovanja ali uničenja. Kriminalnopolitični smisel kaznovanja ogrožitvenih dejanj je v prvi vrsti preventivne narave in je vezan na spremembe, zahteve in potrebe sodobnega družbenega življenja, globoko zaznamovanega s tehničnim napredkom (Bačič 1995: 107–109).

Na tem mestu je treba ločiti še pojma konkretne in abstraktne nevarnosti. Prva je tista nevarnost, ki neposredno grozi, da se bo sprevrgla v poškodbo zavarovane dobrine (»bilo je tako nevarno, da je za las manjkalo ...«), pri drugi pa obstaja samo oddaljena, teoretična možnost, da bo prišlo do poškodbe zavarovane dobrine (»bilo je nevarno, ker bi lahko ...«). Slednjih kaznivih dejanj je v Kazenskem zakoniku (KZ; Uradni list RS, št. 63/94, 23/99, 40/04) malo, saj je objekt varstva pri teh kaznivih dejanjih varovanje zelo pomembnih dobrin na področjih, ki zahtevajo veliko mero previdnosti, npr. jedrske snovi, razstrelivo in druge nevarne snovi. Kadar po kazenskem zakonu že abstraktna nevarnost zadošča za obstoj kaznivega dejanja, se taka nevarnost običajno posebej sploh ne določa kot posledica, saj se šteje, da ta že sama po sebi izhaja iz kršitev prava, ki so temelj za opredeljevanje protipravnosti.³⁴ Taka kazniva dejanja, v katerih prepoznamo samo protipravno ravnanje storilca, ne pa tudi posledice, imenujemo formalna kazniva dejanja. V nasprotju s temi lahko v vseh drugih primerih, ko zakon zahteva za obstoj kaznivega dejanja nastanek prepovedane posledice ali pa določa vsaj materialno posledico (ki je cilj storilčevega delovanja in mora biti ves čas od začetka uresničevanja znakov kaznivega dejanja najprej obsežena v storilčevem naklepu,³⁵ ni pa treba, da bi bila z dokončanim kaznivim dejanjem tudi

uresničena), govorimo o materialnih kaznivih dejanjih (Bele 2001: 72–74).³⁶

V medosebnih odnosih se velika večina ljudi nikoli ne pogovarja o formalnih, materialnih, škodljivih idr. oblikah neželenih delovanj ali jih celo analizira na ta način. Globlji uvid oz. razmišljanje pa pokaže, da funkcioniranja po vzporednih načelih nikakor ne gre zanemariti. Vsakdanji primer z začetka te točke vsebuje vse značilnosti, ki jih je razvila kazensko-pravna teorija. Poskus razdiranja partnerskega odnosa je vsekakor »formalno« ogrožajoč, četudi ne pride do dejanskega razdora v smislu »materialne« posledice. Kot je že bilo omenjeno, je za večino ljudi partnerska ljubezen praviloma ena najvišjih življenjskih vrednot, zato sta »konkretna« in tudi »abstraktna« nevarnost, ki tej vrednoti grozita, največkrat še kako zadosten razlog za alarm. Prav tako si ni težko predstavljati množice »škodljivih« posledic, ki ne glede na končni izid nastanejo tako v »notranjem« razmerju med partnerjema kot v odnosu do »zunanjega« sveta.

2 O/upravičeno ogrožanje vrednote – o/upravičeno kaznivo dejanje

V vsakdanjem življenju obstaja mnogo primerov, ko sicer pride do neželenega ravnanja, ki ogroža neko posameznikovo pomembno vrednoto, vendar pa pojav čustva jeze ni ustrezen, saj je bilo »sporno« ravnanje dopustno. V medosebnih odnosih lahko skonstruiramo primer, ko se oseba A ujezi zaradi jeze osebe B (proti-jeza). Če pa je jeza osebe B nastala zaradi nekega prejšnjega neprimernega ravnanja osebe A, je proti-jeza slednje neupravičena. Podobno je npr. v situaciji, če »zlobna razdiralka ljubezenskih razmerij« v primeru iz prejšnje točke denimo, zaprosi za uslugo enega od morda zdaj že nekdanjih partnerjev, pa je ta prošnja zavrnjena. Kakršna koli jeza zaradi tega ravnanja je neprimerna, saj mora oseba vzeti v ozir svoja pretekla škodna dejanja.

Tudi na področju kazenskega prava prihaja do primerov, ko storitve ali opustitve sicer izpolnjujejo zakonske znake kaznivih dejanj, vendar pa so dopustne zaradi drugih razlogov. Gre za problematiko (izključitev) protipravnosti oz. kaznivosti. Na prvi pogled bi bilo npr. logično, da se sproži »družbena jeza« proti osebi, ki ubije drugega človeka. A vendar – če je ta oseba posegla po skrajnem sredstvu zato, ker je drugi z napa-

³⁴ Protipravnost razumemo v tem pomenu, da mora biti kaznivo dejanje v nasprotju z ustavnopravnim redom kot celovitim sistemom vrednot, zapovedi in prepovedi, ali s kakšno posamezno zapovedjo ali prepovedjo. Elementi splošnega pojma kaznivega dejanja so sicer: (1) človekovo voljno ravnanje (storitev ali opustitev), ki je določeno v zakonu; (2) protipravnost; (3) storilčeva kazenska odgovornost.

³⁵ Naklep (direktni in eventualni) ter malomarnost (zavestna in nezavestna) predstavljata možni obliki storilčeve krivde kot njegov subjektivni odnos do norme, ki mu nekaj prepoveduje ali zapoveduje, in seveda do dejanja, ki ga je izvršil, oz. prepovedane posledice, ki jo je povzročil. Krivda daje skupaj s prištevnostjo vsebino institutu kazenske odgovornosti.

³⁶ Pojma prepovedane posledice ni mogoče enačiti s pojmom škodljive posledice, ki se pojavlja pri institutu dejanja majhnega pomena v 14. čl. KZ. Kot škodljivo posledico je treba šteti vso tisto – materialno ali nematerialno – škodo, ki jo kdo pretrpi zaradi storjenega kaznivega dejanja, ni pa mujno, da je kaznivo dejanje sploh dokončano. Poskus kaznivega dejanja je že podan, ko je storilec kaznivo dejanje začel, pa ga še ni dokončal, kar pomeni, da pri njem ne nastane prepovedana posledica, lahko pa seveda nastanejo že škodljive posledice (Bele 2001: 132).

dom ogrozil njeno življenje – takega ravnanja ne bomo grajali ali celo kaznovali, saj bo nasprotno družba zanj pokazala in v obliki oprostilne sodbe tudi izrazila razumevanje.

Pojem nevarnosti oz. protipravnosti, ki sem ga že omenjal, se povezuje s formalno-materialno (določenost v zakonu oz. nasprotovanje moralnim in družbenim vrednotam) koncepcijo kaznivega dejanja.³⁷ Izključitev protipravnosti se pojavi v primerih, kadar prideta v nasprotje nepravo in pravo ali dve pravno zavarovani dobrini. Nepravo se mora tako umakniti pravu oz. umakniti se mora tista dobrina, ki je splošno in v danih okoliščinah manjšega pomena.³⁸ Gre torej za situacijo, ko dejanje, ki ima vse znake kaznivega dejanja, tj. ki je formalno protipravno, v resnici ni materialno protipravno. Primeri, o katerih govorimo, predstavljajo t. i. *upravičenost* kaznivega dejanja. Ta pojem pa je treba razlikovati od *opravičenosti*, ki ne pomeni izključitve protipravnosti, temveč »zgolj« storilčeve krivde. Očitek krivde namreč ni mogoč, če se storilec dejanja iz opravičenih razlogov ni zavedal oz. ni vedel, da je to dejanje prepovedano.³⁹ Upravičeno ravnanje je v skladu z veljavnim pravom, opravičeno pa protipravno, vendar brez krivde, saj protipravnost pojmuje kot objektivno neskladnost s pravno normo in pravnim sistemom v celoti, krivdo pa kot osebni očitek storilcu (Korošec, 1994b).

Psihična struktura povprečnega človeka ni toliko trdna, da navkljub zavedanju o/upravičenega ogrožanja njegove vrednote, in kljub temu da doživljanje oz. izražanje jeze v takih primerih »idealno« nista ustrezna, ne bi emocionalno reagiral z jezi precej sorodnim čustvom. Običajno se pojavi vsaj občutje nejevoljnosti oz. iritiranosti. »Čustvo nejevoljnosti nastane takrat, kadar subjekt sicer zaznava ogrožajoči dražljaj, a ga ocenjuje kot neizbežnega oz. upravičenega.« (Milivojević 2004a: 320)⁴⁰ Nejevoljnost se v primerjavi z jezo javlja mnogo

pogosteje, je manjše intenzivnosti, traja manj časa, lažje jo je nadzorovati in izraža se v manjši meri (Averill, 1982). Čeprav pri večini ljudi doživljanje nejevoljnosti lahko vodi v jezo (še posebej, če so neprijetni dražljaji dolgotrajni in intenzivni), obstaja med nejevoljnostjo in jezo kvalitativna razlika – v prvem primeru je podkontekst ogroženosti vrednote nespremenljiv ali upravičen, v drugem pa spremenljiv ali neupravičen (Milivojević 2004a: 320).⁴¹

3 Valorizacija vrednote – kazenskopravno zavarovanje dobrine

Valorizacija pomembnih vrednot se v kazenskem pravu poleg pomena kazenskopravnih dobrin⁴² povezuje še z vprašanjem razmerja med moralo in pravom,⁴³ kaznivimi dejanji *mala in se ter mala prohibita*⁴⁴ ter z drugimi sorodnimi temi. Na individualni ravni vsak posameznik sam vrednoti oz. valorizira pojavnosti, ki so mu življenjsko pomembne, in zgolj ogrožanje teh pomembnih vrednot lahko pripelje do manifestacije čustva jeze. Tudi na kazenskopravni ravni obstaja skuppek dobrin, ki jim pravo priznava pomembnost in varstvo ter v končni fazi kaznuje poseganje vanje. Katere so te zavarovane dobrine, določa kazenska zakonodaja, kar pa ne pomeni, da

³⁷ Pojem nevarnosti v okviru formalno-materialne in objektivno-subjektivne (v zunanjem svetu zaznavna posledica oz. storilčev subjektivni odnos do dejanja – krivda) koncepcije kaznivega dejanja ustreza materialni protipravnosti kot poškodovanje ali ogrožanje kakšne človekove individualne ali javne (družbene) pravne dobrine.

³⁸ Storilec dejanja je v primeru silobrana branil kazenskopravno zavarovano dobrino pred protipravnim napadom (spopad prava z nepravom) oz. v primeru skrajne sile odvrčal od sebe ali od koga drugega nevarnost, ki je ni sam zakrivil, oz. pri sili in grožnji protipravno nasilje (spopad dveh pravno zavarovanih dobrin).

³⁹ Zmota o dejstvih, ki so v zvezi s kaznivim dejanjem, so upoštevanja vredna, in sicer tako če gre za nevednost o kakem dejstvu kot tudi če gre za napačno predstavo o njem. Dejanska zmota je skupina zmot, ki se nanašajo na različne dejanske okoliščine kaznivega dejanja, prava zmota pa se nanaša na vprašanje o prepovedanosti ravnanja.

⁴⁰ Npr. potnike v avtobusu spravlja v nejevoljo glasen jok otroka, ki ga mati ne more umiriti. Občutje nejevolje se pogosto izraža z izjavami, kot so npr. »(nekaj ali nekdo) mi gre na živce«, »(nekaj ali nekdo) me nervira«, »(zaradi nečesa ali nekoga) sem živčno razrvan« itn.

⁴¹ Prag doživljanja nejevoljnosti se praviloma spusti, če posameznik v trenutku dražljaja že trpi neko neprijetno stanje (npr. bolezen) oz. se že predhodno neprijetno počuti. Osebe, ki so kronično nejevoljne, ponavadi označujemo kot »zlovoljneže«.

⁴² Kazenskopravna dobrina je bolj ali manj splošen življenjski interes skupnosti, ki mu kazensko pravo nudi svoje varstvo v obliki posameznih inkriminacij, oz. z inkriminacijami varovana abstraktna vrednota družbenega reda. Je torej izhodišče in smisel inkriminacij ter cilj vsega posebnega dela kazenskega prava. Ločimo različne ravni objektov kazenskopravnega varstva: posebni in posamezni objekt, na povsem konkretni ravni pa še predmet napada.

⁴³ Navkljub mnogim razlikam med moralo in pravom (gl. npr. Cerar 2001: 446–447) je treba ugotoviti, da sta fenomena vendarle tesno povezana. Zakonodajalec mora upoštevati vsakršno družbeno moralo, saj je pozitivno (negativno) vrednotenje prava eden izmed dejavnikov, ki bistveno prispevajo k njegovi ne/učinkovitosti. Na moralni odpor mora pravo računati tudi (predvsem) tedaj, ko uvaja nova kazniva dejanja. »Na tem torišču je očitno, da mora biti inkriminacijska politika usklajena s splošno sprejetimi moralnimi pojmovanji, tako da tisto, kar ni nemoralno, ne more biti predmet kazenskopravnega varstva.« (Pavčnik, 2001: 244) Slednja trditev je seveda idealistična in ne vzdrži absolutne veljave, prim. op. 44 in 45.

⁴⁴ Z latinskimi izrazoma mala in se (malum in se, zla sama po sebi) označujemo tista dejanja, katerih človeška, moralna ter socialna nevednost in nevarnost sta vsakomur očitni, glede potrebe po kaznivosti takšnih dejanj pa je soglasje malone popolno. Mala prohibita (malum prohibitum, prepovedana zla) so po drugi strani tista dejanja, ki niso zla sama po sebi, temveč jih je pristojni zakonodajni organ ocenil kot zlo in razglasil za kazniva dejanja. Prim. Kanduž 1999: 20–21, 121.

lahko zakonodajalec deluje samovoljno oz. arbitrarno, tj. da ne črpa podlage za urejanje iz vsakdanjega življenja, ki ga prežemajo občečloveška načela, morala oz. vrednote. Zakonodajca je z njimi v največji možni meri usklajena, seveda pa prihaja tudi do minimalnih odstopanj v obe smeri.⁴⁵ Pravo, ki nima opore v morali, ne more računati s tem, da bodo pravni naslovljenci vsaj v povprečju ravnali v skladu z dispozicijami pravnih norm.

Vrednotenje predstavlja ključni trenutek v procesu obdelave podatkov o dražljajski situaciji. Gre za hierarhično organiziranje pomenov dražljajev, ki jih zaznava⁴⁶ subjekt. Šele takrat, ko je dražljaj ocenjen kot pomemben, nastane čustvo. Pri posamezniku je proces vrednotenja povezan z njegovim vrednostnim sistemom oz. referenčnim okvirjem, ki je le v manjši meri biološko determiniran, v precej večji pa produkt socializacije in personalizacije. Zaradi tega dejstva se lahko ljudje med seboj občutno razlikujemo po tem, katere so naše vrednote in v kolikšni meri nam je določena vrednota pomembna. Proces vrednotenja je torej pogojen s socialno-kulturnim okoljem specifičnega posameznika. Socialno-kulturni kontekst pa po drugi strani v skladu z referenčnim okvirjem večine definira »normalno« oz. »deviantno« vrednotenje ter posledično okolici ne/razumljiva oz. ne/sprejemljiva čustva (Milivojević 2004a: 42–44).

Pravica vsakega posameznika je, da ustvari svoj lastni vrednostni sistem. Ta se sicer lahko razlikuje od splošno sprejetega, vendar večji kot bo morebitni prepad, intenzivnejše bo nasprotovanje družbe. V sodobnem svetu, v katerem so družbe heterogene oz. sestavljene iz različnih subkultur, ki imajo svoje vrednostne matrice, je pravzaprav vedno težje govoriti o »patološkem« ali »deviantnem« vrednotenju. A zavoljo dejstva, da še vedno obstajajo prevladujoči vrednostni sistemi, lahko »odklonskega« posameznika doleti široka paleta družbenih sankcij, od moralnih do pravnih. Katera oblika sankcij bo nastopila, bo odvisno od že omenjenega vprašanja odnosa med moralo in pravom, pa tudi od tega, ali bo »atipični« posameznik morebiti škodoval sebi ali drugim. Kdor denimo odvzame vsakršno veljavo sicer splošno sprejeti vrednoti

zdravja, bo v primeru zanemarjanja samega sebe najverjetneje naletel na družbeno neodobravanje in odklanjanje, v primeru ogrožanja oz. škodovanja zdravju drugih pa se bo sprožil celotni v tem članku obravnavani mehanizem formaliziranega izražanja »družbene jeze«.

4 Intenziteta in trajanje jeze – legitimnost in omejenost represije

Kadar oseba reagira z intenzivno in/ali dolgotrajno jezo na sicer ogrožajoče obnašanje drugega, ki pa ni sorazmerno tolikšni količini izraženega čustva, govorimo o pretirani jezi. V teh primerih gre za afekt jeze, ki lahko izhaja iz njene sumacije, ko se jeza pojavlja zgolj v nekaterih posameznih situacijah oz. proti nekaterim posameznim osebam, ali akumulacije, ko se jeza v subjektu nekaj časa »nalaga«, potem pa »izbruhne« v obliki besa (Milivojević 2004a: 332). Če otrok zaradi svoje neopredvidnosti razbije dragoceno vazo, je smotno izraziti jezo v tisti meri, ki mu bo prenesla sporočilo o nedopustnosti njegovega vedenja in zahtevo po ne-ponavljanju podobnega ravnanja v prihodnosti. Zagotovo pa ni nikakršne potrebe, da starši npr. kričijo na otroka ves dan ali ga ignorirajo ves teden.

Analogno se nam takoj zastavi vprašanje, kakšne so na družbeni ravni značilnosti pretiranega izražanja jeze sistema. »Družbena jeza« se izraža preko kazenskih sankcij, zato je prva asociacija namenjena njihovi ne/strogosti. Z izjemo (manjšine) držav, ki še vedno vztrajajo pri dopuščanju in izvajanju smrtnih kazni, je sodobno kaznovanje usmerjeno predvsem v posameznikovo svobodo gibanja oz. posega v njegov premoženjski položaj. Zlasti pri sankcijah, ki predstavljajo odvzem prostosti, se tako pojavlja vprašanje, kakšno naj bo ravnanje z obsojenim človekom oz. v kolikšni meri naj proti njemu poteka izražanje »družbene jeze«. Z razvojno-družbenega vidika bi lahko govorili o dvigu življenjske ravni in o vse večjem (demokracičnem) pomenu človekovih (torej tudi obsojenčevih) pravic, s psihološkega pa o že nakazanem načelu sorazmernosti. To pomeni, da mora izražanje jeze delovati v tisti kvalitativno in kvantitativno minimalni meri, ki je primerna in potrebna za spremembo posameznikovega vedenja. Strinjati se je treba z nekaterimi trditvami, da zgolj verbalno izražanje⁴⁷ (npr. sodni opomin, ukor pri mladoletnikih ipd.) ne doseže vedno oz. celo pogosto svojega namena, zato je treba poseči po intenzivnejših

⁴⁵ Morala in kazensko pravo se torej deloma prekrivata (takrat ko je tisto, kar je razglašeno za kaznivo, obenem po večinskem soglasju tudi nemoralno), nepokrito ostane na eni strani tisto, kar je razglašeno za kaznivo dejanje, a ni v nasprotju z veljavno moralo, in na drugi strani tisto, kar je v nasprotju z moralo, a ni kaznivo dejanje. Posebnega upoštevanja so vredne tiste dobrine, ki so hkrati predmet prava in morale (npr. življenje, delo, telesna integriteta, čast) in ki pravno urejanje oz. zunanje varstvo ne le prenesejo, ampak ga naravnost terjajo (Pavčnik 2001: 244).

⁴⁶ »Zaznavanje nam pokaže, da nekaj JE. Mišljenje nam pokaže, KAJ to je, čustva pa nam pokažejo, koliko nam to POMENI.« (Jung 1968: 12–13, poud. v orig.).

⁴⁷ Jeza se lahko izraža z neverbalnimi ali verbalnimi signali, v skrajnih primerih pa tudi v obliki fizičnega nasilja. Triada neverbalno-verbalno-fizično izražanje jeze predstavlja t. i. mehanizem eskalacije jeze. V večini primerov se jeza namreč izraža v najmanjši potrebni meri, intenzivnost pa se stopnjuje glede na ne/uspešnost. Mehanizem je v svoji osnovi ekonomičen, saj deluje po principu minimalne energije, potrebne za doseganje spremembe tujega obnašanja (Milivojević 2004a: 322–326).

omejevalnih ukrepov, ki pa seveda nimajo česa iskati v sferah fizičnega, pa tudi psihičnega nasilja.⁴⁸

Kot sorazmernost pri izražanju jeze prežema naša vsakdanja življenja tako sta sorodni načeli pri izražanju »družbene jeze« razvila tudi kazensko materialno in procesno pravo. Z načelom legitimnosti represije razumemo zahtevo po moralni in etični upravičenosti vsakega represivnega posega v človekove pravice in svoboščine na zakonodajni in praktični ravni. Kazensko pravo se pojavi kot proizvod človeške kulture ter civilizacije in predstavlja omejitev golega nasilja ter podreditev civilizacijskim in kulturnim normam (Bavcon et al. 2003: 137–138).⁴⁹ Kazenskopravno reagiranje je izjemnega pomena za družbeni obstoj, vodilo pri odločanju o vrstah in višinah kazni pa je stvar družbenega vrednostnega sistema. Ker se današnje družbe zaradi različnih vrednot močno razlikujejo po kaznovalni politiki, obstaja tudi precej takih, v katerih govorimo o prevladujoči kaznovalni usmerjenosti, skozi katero kazni samo po sebi razglajajo kot posebno vrednoto, kot temeljno človekovo pravico ali celo kot nenadomestljiv element kulture v pozitivnem pomenu. Kaznovanje kot vrednoto bo vselej z lahkimi srcem proglašal in uresničeval tisti, ki ima družbeno moč, s tem pa bo vzdrževal svojo lastno predstavo o neoporečnosti in višjem položaju nad kaznovanimi (Petrovec 1998: 71, 162).

Tudi na področju kazenskega procesnega prava se kot ključno zastavlja vprašanje, do kod sega meja spoštovanja človekovih pravic, ker je ta meja hkrati meja, od katere naprej je dopusten poseg državnih organov vanje. Vsako izražanje »družbene jeze« pomeni omejevanje človekovih pravic in svoboščin, da pa določen poseg ne bi bil globlji, kot je nujno potrebno, zagotavlja ustavnopravno načelo sorazmernosti.⁵⁰ Načelu sorazmernosti je zadoščeno: (1) če je cilj posega

v pravico jasno določen; (2) če je cilj posega legitimen; (3) če je poseg pravno dopusten; (4) če so izbrana sredstva primerna, uporabna in mogoča; (5) če je poseg za doseganje cilja potreben; (6) če je podano sorazmerje (proporcionalnost) med posegom v ustavno pravico in koristjo, ki se z njim pridobi v prid družbe (Dežman in Erbežnik 2003: 233–235). V prejšnjem poglavju sem sorazmernost že omenil med načeli učinkovitega izražanja jeze. Kot vsako izražanje »družbene« jeze predstavlja poseg v posameznikove pravice in svoboščine tako tudi vsako izražanje »individualne« jeze vpliva vsaj na posameznikovo duševno integriteto oz. njegovo doživljanje lastne samopodobe. Posegi so v primeru preteklih škodnih ravnanj seveda upravičeni, vendar le v tistih sorazmernih okvirih reakcije, ki si jo je oseba s svojim vedenjem »zaslužila«. Tako preblago kot pretirano reagiranje je razumljivo vse prej kot optimalno.

5 Izražanje jeze ne/odgovorni osebi – kazenska ne/odgovornost

Napaka izražanja jeze nesposobni ali neodgovorni osebi nas pripelje na področje sistema kazenske odgovornosti ter (ponovno) k nekaterim tematikam v zvezi z izključitvijo kaznivosti oz. protipravnosti kaznivega dejanja. Izražanje jeze proti tistemu, ki za škodno situacijo ni odgovoren, ker se svojega ravnanja iz najrazličnejših razlogov npr. ni zavedal, je morda socialno sprejemljivo, nikakor pa ni učinkovito in posledično ustrezno. Zahteva za spremembo posameznikovega vedenja je nesmiselna tako v takih primerih kot v tistih, ko je oseba sicer res škodovala neki pomembni vrednoti, vendar se temu ni mogla oz. bila sposobna upreti ali pa se je »oškodovanec« z ogrožanjem celo strinjal. Te ugotovitve upošteva tudi materialno kazensko pravo, ki je v ta namen med drugim razvilo obravnavane institute kazenske odgovornosti, privolitve oškodovanca in kaznivega dejanja na ukaz nadrejenega.⁵¹

V okviru vprašanja, ali lahko nekega posameznika sploh pojmuje kot storilca kaznivega dejanja, se postavljata dve temeljni zahtevi: kazensko pravo mu mora dajati lastnost aktivnega subjekta, poleg tega pa mora biti tudi kazensko odgovoren. Glede prve zahteve naj le splošno omenim, da je lahko aktivni subjekt kaznivega dejanja vsakdo, ki je presegel

⁴⁸ To odpira široko paleto vprašanj o ravnanju z obsojenci v sodobni družbi. Čeprav so nekdanje krute kazni v večini sveta izkoreninjene, pa še vedno obstajajo mnenja, da je moč govoriti le o navidezni humanizaciji, saj naj bi se »trpljenje telesa« zgolj nadomestilo s »trpljenjem duha«. Prim. Foucault 2004.

⁴⁹ 2. čl. KZ z naslovom Podlaga in meje kazenskopravne prisile izrecno navaja načelo legitimnosti: »Določanje kaznivih dejanj in predpisovanje kazenskih sankcij v zakonu je upravičeno samo, kadar in kolikor varstva človeka in drugih temeljnih vrednot ni mogoče zagotavljati drugače.«

⁵⁰ Teorija obravnava načelo sorazmernosti v njegovem ožjem in širšem pomenu. V širšem pomenu pomeni sorazmernost, da morajo biti ukrepi primerni in potrebni, sorazmernost v ožjem pomenu pa označuje proporcionalnost. Načelo sorazmernosti obvezuje tako zakonodajalca kot izvršilno oblast in sodišče ter predvideva tehtanje upravičenosti določenega posega po treh merilih: (1) primernosti (za uresničevanje določenega legitimnega cilja oz. namena), (2) nujnosti (cilja oz. namena ni mogoče doseči z nobenim izmed ukrepov milejše narave), (3) uravnoteženosti (intenziteta posega je prilagojena nevarnosti).

⁵¹ Na tem mestu velja omeniti še pojma absolutne in kompulzivne sile, ki prav tako prihajata v poštev. Absolutna sila (vis absoluta) je podana, če se drugemu popolnoma onemogoči bodisi lastno sprejemanje odločitve bodisi delovanje po lastni odločitvi. Kompulzivna sila (vis compulsiva) pa je tista, ki sicer storilcu dovoljuje opredeljevanje med več možnostmi, vendar pa je njegova odločitev v vsakem primeru izsiljena (Bele 2001: 125).

štirinajsto leto starosti.⁵² Na drugem bregu je institut kazenske odgovornosti izvedba načela subjektivne ali krivdne odgovornosti in posledica objektivno-subjektivne koncepcije kaznivega dejanja. Kazenska odgovornost na eni strani zadeva določene storilčeve psihične lastnosti (prištevnost) ter na drugi določen storilčev odnos do norme in do dejanja, ki ga je storil – krivda, o kateri sem že pisal, kot tudi o dejanski in pravni zmoti kot temeljnih oblikah njene izključitve.

Privolitev oškodovanca definira materialno kazensko pravo na abstraktni ravni tradicionalno kot situacijo, ko domnevni oškodovanec ali žrtev kaznivega dejanja tako ali drugače soglaša s spornim ravnanjem v času izvršitve. Volja oškodovanca je pogosto zakonski znak posamezne inkriminacije,⁵³ ki bi bila z morebitnim strinjanjem oškodovanca onemogočena. Druga oblika privolitve oškodovanca pa je tista, ki ne nastopa kot problematika posebnega dela kazenskega prava, temveč kot institut njegovega splošnega dela. Privolitev oškodovanca je sicer načelni razlog za izključitev protipravnosti, vendar je izjem toliko, da bi težko govorili o pravilu. Kazenskopravna teorija predlaga na tem področju nedodelanemu slovenskemu materialnemu pravu večje načelno varstvo avtonomije posameznika preko bolj načelne disponibilnosti (razpoložljivosti) najpomembnejših kazenskopravnih dobrin oz. večje in načelno upoštevanje privolitve potencialnega oškodovanca v okviru splošnega pojma kaznivega dejanja (Korošec, 1999; Bačić 1995: 170–172). Podobne teoretične nejasnosti nastopajo tudi pri razumevanju instituta kaznivega dejanja na ukaz nadrejenega (gl. npr.

Korošec, 1994a; Bačić 1995: 165–166), katerih analiza pa ni namen tega članka.

Ne bomo se jezili na majhnega nadebudneža, ki nam je, nezavedajoč se, umazal najljubšo preprogo. Ne bomo se jezili na človeka, ki je, omamljen od zdravil, poteptal našo cvetočo gredico. Ne bomo se jezili na tujca, ki je poljubil našo partnerko, če je v njegovi kulturi to običajno. Ne bomo se jezili na soseda, ki je obral naš letošnji pridelek grozdja, če smo mu to dovolili. Ne bomo se jezili na akviziterja, ki nas moti med nedeljskim počitkom, saj je to njegova služba. Ne bomo se jezili na otroka, ki je z vso silo priletel v naše okno, če ga je vanj sunil vrstnik. Prav tako se nanj ne bomo jezili, če bi v nasprotnem primeru dotični vrstnik z njim fizično obračunal. Vsi naštetni izmišljeni primeri iz vsakdanjega življenja se analogno zrcalijo v obravnavanih kazenskopravnih institutih aktivnega subjekta kaznivega dejanja, prištevnosti, krivde, privolitve oškodovanca, kaznivega dejanja na ukaz nadrejenega, absolutne sile in kompulzivne sile.

6 Ne/uspešnost izražene jeze – ne/učinkovitost kazenskih sankcij

Problem situacije, ko se vedenje osebe, katere ravnanja so vplivala na pojav čustva jeze, po njenem izražanju ne spremeni oz. se celo okrepi, nas pripelje do vprašanj učinkovitosti posameznih vrst kazenskih sankcij oz. kaznovalne politike v povezavi z dejavniki odvracanja od zločina, pa tudi povratništva. Če se vprašamo, do katere mere je moč stopnjevati intenzivnost izražanja jeze tako na individualni kot družbeni ravni, ugotovimo, da vendarle obstajajo neke meje, ki se jih ne sme prestopiti, saj se onkraj njih nahaja le še destrukcija. Preko težnje k zmanjševanju vsakršne agresivnosti in že omenjenih omejitev, ki jih daje sodobna družba, je tako očitno, da na določeni točki odpovesta tako posameznik kot kazenski sistem. Nekateri posamični instituti, kot je npr. možnost izrekanja strožjih sankcij za povratnike, prav gotovo ne rešujejo globalnega problema. Ta ugotovitev kar sama po sebi kliče k idejam odstranitve oz. onesposobljenja kritičnih posameznikov in začarani krog se lahko prične znova.

Večkrat sem poudaril, da je namen individualnega ali družbenega manifestiranja jeze težnja k spremembi oz. naponavljanju delinkventovega spornega vedenja v prihodnosti. Čustvi sovraštva in prezira, ki po drugi strani predstavljata vrednostno oceno zle oz. nevedne narave posameznikove celotne osebnosti, sta po naravi stvari nezdržljivi z vendarle prevladujočimi sodobnimi trendi kaznovanja, saj se vrednotenje osebnosti pojavlja zgolj pri nekaterih vidikih, npr. individualizaciji kazenskih sankcij. Ideje onesposobljenja obsojenja, njegove odstranitve iz družbe ipd. ne predstavljajo nič drugega kot projekcijo sovraštva oz. prezira na (sicer krivega)

⁵² Z vidika razvojne psihologije v oblikovanju mentalnih struktur, ki omogočajo občutje krivde, igrata ključni vlogi prepoved in kazni. Motivacija majhnega otroka je namreč instinktivna in nesocializirana, starševska prepoved odreja, katera njegova dejanja so nezaželena in nedopustna, kazni pa sankcionira njihovo kršitev. Naloga roditeljev je, da pripravijo otroka za samostojno življenje v družbi na način, da socializirajo njegov sistem motivacije. Gre za prehod od (psihoanalitičnega) principa zadovoljstva k principu realnosti, v katerem se mora otrok naučiti, da se odpove ravnanjem, ki so sicer prijetna, vendar socialno nesprejemljiva, po drugi strani pa se angažira v neprijetnih, a družbeno zaželenih aktivnostih. V tem kontekstu roditelji delujejo kot zunanji motivatorji, katerih navodila sčasoma postanejo notranje psihične strukture, ki motivirajo osebo k socializiranemu obnašanju (Milivojević 2004a: 542). Pri izražanju jeze sicer razlikujemo med t. i. Ti-sporočili in Jaz-sporočili. Prva so formulirana kot ukazi oz. prepovedi (npr. »utišaj glasbo«), druga pa sporočajo subjektivne posledice neželenega ravnanja (npr. »moti me glasna glasba«). Slednja prihajajo v poštev pri socializiranih osebah, ki so sposobne sočustvovanja z drugimi, v nasprotnem primeru (torej tudi pri majhnih otrocih) pa so bolj učinkovita Ti-sporočila.

⁵³ Npr. kaznivo dejanje prisiljenja iz 142. čl. KZ: »kdor koga s silo ali z resno grožnjo prisili, da kaj stori ali opusti ali da kaj trpi«.

človeka,⁵⁴ medtem ko bi analogije idej tretmana, resocializacije ipd. brez težav našli v projekcijah čustva jeze. Ne da bi se posebej spuščal v razpravljanja o smislu oz. kritikah smrtne kazni⁵⁵ ter kazni dosmrtnega zavora, velja vseeno poudariti, da sta ti sankciji že po naravi stvari nezdružljivi s smotrom izražanja »družbene jeze«. Odgovori niso enoznačni, kot tudi niso enoznačni zaključki o naravi oz. namenu kaznovanja,⁵⁶ ki so se tekom zgodovine pogosto spreminjali tudi v diametralna nasprotja, magsikdaj pa do skorajšnjih »revolucij«, pripeljejo celo (osamljeni) konkretni dogodki.⁵⁷

Tudi nekatere druge oblike odvzema prostosti se ne morejo otresti kritik. Kratkotrajne kazni zavora (katerih dolžino ponavadi določajo z največ šestimi meseci) naj bi imele vse negativne posledice kazni odvzema prostosti (zlasti izločitev obsojenca, prenehanje delovnega razmerja, možnost t. i. kriminalne okužbe v zaporu) in nobenih pozitivnih (kot sta npr. poboljšanje ali resocializacija). Novejša stališča so nekoliko manj negativna, vendar predvsem zaradi manj optimističnih

pogledov na uspeh resocializacije⁵⁸ in dojemanja kazni odvzema prostosti kot *ultima ratio*. Sodobni poskusi omejevanja kazni odvzema prostosti grede predvsem v dveh smereh: po eni strani poznajo številni kazenskopravni sistemi različne oblike izvršitve, ki odstopajo od klasične oblike izvršitve, po drugi pa je od približno osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje zelo živa usmeritev za uvajanje alternativnih sankcij.

Že na prvi, tudi laični pogled je namreč očitno, da je v primeru, ko posameznik posledično izražanju jeze doživlja krivdo, poskuša popraviti prizadejano škodo v največji možni meri in izraža težnjo po izogibanju podobnim škodnim ravnanjem v prihodnje, smoter čustva jeze dosežen.⁵⁹ Jeza oz. kaznovanje, ki ju prestopnik sprejema »s figo v žepu«, imata morda kratkotrajni učinek, prav nič pa ne vplivata na dolgoročno učinkovitost, ki se lahko manifestira le skozi spremembo miselnih oz. psihičnih struktur.⁶⁰ Zakonitosti so pravzaprav enake tako

⁵⁴ Prepričanje, da je prezir lahko adekvatno čustvo, je na prvi pogled v nasprotju s prepričanjem, da se ljudje, kolikor slabi in pokvarjeni so že bili, lahko spremenijo in postanejo ugledne ter spoštovane osebe. Obstajajo posamezniki, ki se ne želijo spremeniti, čeprav je to mogoče, in ki navkljub številnim ponujenim priložnostim zavračajo možnost spremembe. Šele taki posamezniki lahko postanejo objekt adekvatnega prezira. Kazen dosmrtnega zavora je institut, ki vsebuje strukturo prezira, kot jo je nekoč vsebovala kazn izogona iz države (Milivojević 2004a: 347).

⁵⁵ Za odpravo smrtne kazni in zavorov si je sprva prizadeval abolicionizem, kasneje pa se je razvil v samostojno kriminološko smer.

⁵⁶ Absolutne oz. retributivne teorije o namenu kaznovanja opredeljujejo kot teorije, ki namen kazni opravičujejo z retribucijo: povzročenu zlu sledi pravično povračilo. Vzpostavitev norme, porušene s kaznivim dejanjem, je absolutni cilj. Razlog kaznovanja je storjeno dejanje in sodnikov pogled je obrnjen v preteklost – punitur quia peccatum est (kaznujemo, ker je bil greh storjen). Retributivne teorije na drugi strani poskušajo opravičiti kaznovanje z določenimi koristnimi nameni bodisi za družbo v celoti (preprečevanje kriminalitete na splošno) ali za posameznika, ki ga poskušamo prevzgojiti (specialna prevencija). Kazen ima smisel zlasti v prihodnosti – punitur ne peccetur (kaznujemo, da se greh ne bi več ponovil). Skupni imenovalec teh teorij je utilitarizem, tretmanska oz. rehabilitacijska ideologija pa njihova najizrazitejša smer, ki poskuša z različnimi metodami in tehnikami obravnavanja človeka doseči spremembe v njegovem vedenju in ga prilagoditi (normalnemu, poštenemu) okolju (Petrovec 1998: 13–14).

⁵⁷ Ob aktualnem primeru Plut je bilo tako npr. pri nas moč zaslediti zahteve po zaostrovanju kazenske represije, (ponovni) uvedbi dosmrtnega zavora itn. Tovrstne težnje »moralne panike« (Cohen) so seveda gluhe in slepe za vsakršne statistične podatke o siceršnjem upadanju števila umorov v Sloveniji. Teroristični napadi na ZDA 11. septembra 2001 so denimo povzročili (seveda pod ameriškim vplivom) masovno preganjanje (velikokrat tudi neupravičeno potencialnega) svetovnega terorizma. Prav v času priprave tega članka se omenjajo ideje o uvedbi smrtne kazni za pedofile v EU. In še bi lahko našteval.

⁵⁸ Tretmanska ideologija je doživela svoj vrhunec v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Sprva so jo spodbujale družbene razmere (ideje splošnega humanizma) in razvoj naravoslovnih znanosti (zlasti medicine – psihiatrije in nevrokirurgije ter psihologije). Kasnejši razvoj je pokazal prenašanje optimizma, saj do zmanjšanja kriminalitete ni prišlo. Paleta »iznajdb v delinkventovo korist« pa je imela še posebno vrsto pomanjkljivosti: o tem, kaj je obsojenemu v korist, je vselej odločal nekdo drug s pozicije moči (Petrovec 1998: 17–19). Dandanes ukrepe, ki imajo specialno preventivno ali resocializacijsko vsebino, uporabljajo, če obsojenec vanje privoli, in le tako, da so pri njihovem izvajanju spoštovane obsojenčeve temeljne pravice.

⁵⁹ V sedanjosti krivda motivira osebo, da če je to mogoče, nadoknadi drugemu škodo, ki jo je povzročila s svojim postopanjem, oz. če to ni mogoče, da se opraviči, s čimer izrazi sočustvovanje s prizadetim. Povračilo škode se strokovno označuje kot restitucija ali reparacija. Pomembno je razumeti, da nadomestilo škode ni dovolj samo po sebi, temveč je del mnogo pomembnejše funkcije sočustvovanja z oškodovanim. To je še posebej jasno razvidno, kadar kršilec arogantno, brez sočustvovanja, prizadetemu nudi denar, s čimer še bolj podkrepljuje njegovo agresivnost in željo po kaznovanju ali maščevanju (Milivojević 2004a: 540). Na socialni ravni subjektovo izražanje krivde poziva oškodovano osebo, da se odreče maščevanju. Izražajoč krivdo s kesanjem, subjekt kaže, da ni zloben, s čimer preprečuje sovraštvo drugega, zmanjšuje njegovo agresivnost in ga poziva, naj mu oprost. Izražanje krivde kliče k oproščanju (Milivojević 2004a: 541).

⁶⁰ Tudi številni teoretiki (npr. Rosaldo 1994: 148) domnevajo, da so v procese nadziranja antisocialnih težnj posameznikov vpletene tudi afektivne sankcije v obliki čustva krivde (»glas notranjih načel in pravil«). Krivda olajšuje ali podpira družbeni nadzor z nadzrovanjem in negativnim sankcioniranjem odklonskega obnašanja. Krivda nastane tedaj, ko oseba »stori ali si zamišlja neko 'nemoralno' delovanje, nato prevzame vlogo posplošenega drugega (ali pomembnega drugega) in sprejme njegovo zaznano sodbo o samem sebi kot moralno neustrezni osebi« (Šadl 1999: 136). Krivda spodbuja altruistična dejanja tistih oseb, ki jih doživljajo. Altruistična dejanja, ki jih motivira krivda, predstavljajo poskus popravljanja subjektovega samo-pojmovanja in težnjo, da bi prepričal druge o svoji moralni pristojnosti – kompetentnosti (Šadl 1999: 134–138).

na individualni kot na družbeni ravni. Očitna je razlika med situacijo, ko nekdo npr. le odsedi dosojeno zaporno kazen in morda že med njenim izvrševanjem snuje načrte za nove kriminalne podvige, ter med situacijo, ko storilec aktivno sodeluje v reševanju spora med njim in oškodovancem.⁶¹ Jasno je, na katerem bregu se nahajajo boljše perspektive za prihodnost, zato so instituti, ki odstopajo od klasične, marsikdaj ne-učinkovite represije, toliko bolj pomembni.⁶²

Proti koncu še nekaj besed o dejavniki odvratanja od zločina in povratništva, ki sta temi, neposredno povezani z vprašanjem učinkovitosti »družbene jeze« znotraj kazenskih sankcij oz. z vprašanjem njenega zastraševalnega učinka. Dejstvo, da večina ljudi spoštuje pravne norme, ni povezano z zastraševalnim učinkom zaporne kazni. »Učinek zastraševanja je odvisen od neizbežnosti kazni, od hitrosti in strogosti kaznovanja, dostopnosti drugačnega vedenja in razumljivosti sporočila s kaznijo. Zastraševalni učinek kazni najbolj zmanjšuje nizka stopnja odkrivanja in raziskanosti kriminalitete.« (McGuire, 1995) Po današnjih spoznanjih torej bolj kot strogost kazni zastrašuje zanesljivost kaznovanja, zato država lahko najbolj zniža kriminaliteto s povečanim tveganjem prijeteja, ki je odvisno od sposobnosti policije (Brinc 2000: 231–234). Številne raziskave so dokazale, da še tako radikalno zaostrovanje kazni ne vpliva bistveno na zmanjševanje kriminalitete. S stališča učinkovitosti kazenski sankcij je jasno, da pretirana jeza sistema čez neko mejo nima smisla.

Tudi razvojna psihologija v zvezi z oblikovanjem psihičnih struktur, ki omogočajo doživljanje čustva krivde, prinaša podobna dognanja. Kot je že bilo bežno omenjeno, igrata tu ključno vlogo roditeljska prepoved in kazen. V prvi razvojni stopnji je pomembno otrokovo zavedanje o tem, kaj je prepovedano, kot tudi zavedanje, da bo kaznovan, če ga starši *ujamejo* v prepovedanih aktivnostih. V tej stopnji internalizacije roditeljskih figur bo otrok vseeno deloval tako, kot ne bi smel, če bo prepričan, da ga starši ne bodo odkrili. Le v primeru, če bo zaloten, se bo pojavil strah pred kaznijo kot specifično čustvo, ki se kasneje razvije v čustvo krivde. Dokler otrok ni razkrinkan, njegova t. i. »fantazija o popolnem zločinu« le še podkrepljuje prepričanje, da lahko tudi v prihodnje krši prepovedi oz. zapovedi, saj samega sebe ocenjuje kot dovolj večšega in pametnega, da ne bo ujet in kaznovan. Prav iz tega razloga

je za popolno internalizacijo, tj. osvojitve roditeljske prepovedi oz. norme kot del lastnega vrednostnega sistema, razkrinkanje in kaznovanje ključno (Milivojević 2004a: 543–544). Je analogno torej prijeteja ključno za osvojitve družbenih norm?

Eden od pokazateljev ne/uspešnosti izražene »družbene jeze«, ki se zrcali v prestani kazni posameznika, je gotovo tudi stopnja povratništva, čeprav ta ne more biti edini ali celo absolutni kriterij.⁶³ Osebe, ki se kronično angažirajo v deviantnih in antisocialnih dejavnostih, imajo običajno defekt vrednostnega sistema, kot tudi defekt občutenja krivde, zato v situacijah, ko so prijete pri storitvi kaznivega dejanja, v resnici kažejo strah pred kaznijo namesto doživljanja krivde. To potrjuje, da pri njih ni prišlo do popolne internalizacije moralnih norm oz. da nosijo v sebi zgolj informacijo o tem, kaj je slabo in kakšna je kazen za prestop, ne pa tudi osvojenih norm, ki bi vplivale na njihovo motivacijo. Pri takih osebah je moč opaziti drastičen obrat: ko so prijete, pokažejo strah pred kaznijo in se obnašajo na način, ki spominja na kesanje, ko pa so izpuščene brez kazni, pa ni več sledu občutja krivde, saj takoj postanejo zadovoljne in srečne, ker so se »izvlekle« (Milivojević 2004a: 544).⁶⁴

Situacije, v katerih posameznik po izraženi jezi osvobje njeno sporočilo, obžaluje storjeno škodno ravnanje ter ga ne ponavlja v prihodnosti, so pravzaprav idealne. Prav tako kot smoter individualne jeze je tudi smoter »družbene jeze« dosežen, ko izrečena kazen vpliva na delinkventa tako, da se

⁶¹ Na tem mestu lahko zgolj nakažem na vprašanja storilčevega odnosa po storjenem kaznivem dejanju, njegovega morebitnega priznanja, osebnega opravičila oškodovancu in poravnavanja pri mladoletnih storilcih kaznivih dejanj itn.

⁶² Tudi tem se ne morem podrobneje posvetiti, opozoriti velja predvsem na možnosti odvratanja kazenskega postopka skozi instituta odloženega pregona oz. poravnavanja, v povezavi s čimer se kot ideološki temelj pogosto omenja koncept t. i. obnavljalne (restorativne) pravičnosti.

⁶³ O povratku govorimo takrat, ko sodišče sodi storilcu, ki je že bil obsojen zaradi kaznivega dejanja. Kriminološke raziskave ugotavljajo, da gre pri povratnikih v velikem številu za osebe s psihološko in družbeno neprilagodljivimi osebnostmi. Te so lahko posledica frustracij iz razvojnega obdobja, ter frustracij iz kasnejše dobe. »Povratniško osebnost« označujejo nezadostna socialna zrelost, precejšnja dovzetnost za vplive okolice, nesposobnost doseganja psihološko-socialno trdnega položaja v družbi, pa tudi nekateri strukturno-biološki dejavniki. Razlogi so lahko v psihopatoloških črtah osebnosti, nezadostni socialni integraciji, prekinitvi vezi med posameznikom in družbo itn. Gre za ljudi, ki so se kot osebnosti razvijali brez ustrezne prisotnosti pomembnih in za (re)socializacijo potrebnih pogojev (Bačić 1995: 378–379).

⁶⁴ V sodni psihiatriji je znano, da obstajajo določeni zločinci, čigar kriminalna dejavnost je motivirana z represiranim oz. supresiranim čustvom krivde. To so t. i. zločinci iz občutja krivde. Psihodi-namični zaplet pri teh osebah je tragičen: s sabo nosijo doživljanje krivde iz svoje zgodnje preteklosti, ki je difuzno in nedefinirano. Ker jih to čustvo preganja, ga konkretizirajo v določeni kriminalni dejavnosti in to na način, ki omogoča, da so hitro prijete. Takrat nastopi paradoksalni obrat, saj pokažejo znake olajšanja in razbremenitve. Kazen za zločin, ki so ga storili, jih razrešuje kronično supresiranega oz. represiranega doživljanja infantilne krivde. V to skupino spadajo tudi ljudje, ki se prijavljajo oblastem, kadar izvedo, da je bil storjen nek zločin, in trdijo, da so oni storilci, čeprav niso (Milivojević 2004a: 559).

pokesa in ne angažira več v kaznivih dejanjih. Na drugi strani so problemi neuspešne individualne oz. zgrešene »družbene jeze« v obliki neučinkovitih kazenskih sankcij neodgovorjena vprašanja, ki še naprej burijo teoretične in praktične duhove. Moj namen ni bil iskati odgovore, marveč opozoriti predvsem na dejstvo, da je uspeh celotnega procesa »jezljivosti« odvisen od naslovnika. Če se ta ne bo zavedal svojih napak, občutil krivde in izrazil pripravljenosti za spremembe v prihodnosti, bo zaman še tako intenzivno (recimo raje destruktivno) kopicenje jeze.

Zaključna misel

Rdeča nit članka oz. njegov osrednji del je bil namenjen prehodu po množstvu vzporednic med psihologijo in pravom na izbranem tematskem področju. V sestavku sem se dotikal dveh vsebinsko izredno obsežnih področij, kljub temu pa bi bilo spuščanje v podrobnosti v nasprotju z njegovim temeljnim sporočilom opozoriti na prepletenost psihološke in pravne znanosti. Prizadeval sem si nakazati, kako se značilnosti čustva – ki kot reakcija na neprimerno vedenje nekega posameznika z namenom vzbuditi pri njem čustvo krivde in posledično spremeniti njegovo ravnanje v prihodnosti še kako obvladuje naša vsakdanja življenja – zrcalijo v nekaterih institutih kazenskega prava, kriminologije in penologije, kar morda ni vidno na prvi bežen pogled. Smoter članka je bil zgolj vpeljati bralca v obravnavano tematiko, saj obsežno in znanstveno vse prej kot dobro analizirano polje »čustva in kazensko pravo« prinaša ogromno izhodišč tudi za nadaljnje raziskovanje.

Literatura

1. Aristotel (2002). *Nikomahova etika*. Ljubljana, Slovenska matica.
2. Averill, J. R. (1982). *Anger and Aggression: An Essay on Emotion*. New York, Springer – Verlag.
3. Bačić, F. (1995). *Krivično pravo – opći dio*. Zagreb, Informator.
4. Bajec, A. et al., ur. (1994). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, DZS.
5. Bavcon, L.; Šelih, A.; Filipčič, K.; Jakulin, V.; Korošec, D. (2003). *Kazensko pravo – splošni del*. Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije.
6. Bele, I. (2001). *Kazenski zakonik s komentarjem – splošni del*. Ljubljana, GV Založba.
7. Brinc, F. (2000). Zapor za koga, kako, s kakšnim ciljem in za kakšno ceno (kriminološke in penološke teorije – resničnost ali mit)? *Varstvoslovje*, 2/3: str. 229–238.
8. Cerar, M. (2001). *(I)racionalnost moderne prava*. Ljubljana, Bonex.
9. Dežman, Z.; Erbežnik, A. (2003). *Kazenski procesni pravo Republike Slovenije*. Ljubljana, GV Založba.
10. Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje – nastanek zapora*. Ljubljana, Krtina.
11. Jung, C. G. (1968). *Analytical Psychology: Its Theory and Practice: The Tavistock Lectures*. New York, Vintage.
12. Kanduč, Z. (1999). *Kriminologija – (stran)poti vede o (stran)poteh*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
13. *Kazenski zakonik (KZ)*. Uradni list RS, št. 63/94, 23/99, 40/04.
14. Kohut, H. (1989). *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders*. Madison Connecticut, International University Press.
15. Korošec, D. (1994a). Ravnanje po pravno zavezujočem navodilu nadrejenega – izključenost protipravnosti ali krivde? *Zbornik znanstvenih razprav*, 54: str. 215–231.
16. Korošec, D. (1994b). Sila in grožnja – razlikovanje izključenosti protipravnosti od izključenosti krivde. *Pravnik*, 49/1–3: str. 73–81.
17. Korošec, D. (1999). Privolitev oškodovanca in splošni pojem kaznivega dejanja. *Zbornik znanstvenih razprav*, 59: str. 163–185.
18. Kovačev, A. N. (2004). *Značilnosti in funkcije emocij ter njihov vpliv na socialno dinamiko*. Ljubljana, Visoka šola za zdravstvo.
19. Lamovec, T. (1984). *Emocije*. Ljubljana, Filozofska fakulteta – Oddelek za psihologijo.
20. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York, Oxford, Oxford University Press.
21. McGuire, J. (1995). Reviewing »What Works«: Past, Present and Future. V: McGuire, J., ed.: *What Works: Reducing Re-Offending*. Chichester, John Wiley and Sons.
22. Milivojevič, Z. (2004a). *Emocije – psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad, Prometej.
23. Milivojevič, Z. (2004b). *Formule ljubavi*. Novi Sad, Prometej.
24. Oatley, K.; Jenkins, J. M. (1996). *Understanding Emotions*. Oxford, Blackwell Publishers.
25. Pavčnik, M. (2001). *Teorija prava*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
26. Petrovec, D. (1998). *Kazen brez zločina – prispevek k ideologiji kaznovanja*. Ljubljana, SH Zavod za založniško dejavnost.
27. Rosaldo, M. Z. (1994). »Toward an Anthropology of Self and Feeling«. V: Schweder, R. A.; LeVine, R. A., eds.: *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*. Cambridge, Cambridge University Press, str. 137–157.
28. Sruck, V., ur. (1986). *Morala in etika – Leksikon*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
29. Stres, A. (1996). *Svoboda in pravičnost*. Celje, Mohorjeva družba.
30. Šadl, Z. (1997). *Čustva kot predmet sociološke analize (doktorska disertacija)*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
31. Šadl, Z. (1999). *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
32. Šugman, K. (2000). *Dokazne prepovedi v kazenskem postopku – meje (samo)omejevanja države*. Ljubljana, Bonex.

In/adequacy of (»social«) anger in criminal law and criminology

Saša Kmet, LL.B., Young Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law,
Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Emotions are a particular dimension of human existence that affects a human being as an individual, as well as his social life, including the legal system, and they are therefore of the utmost importance for human life. Anger is one of the strongest emotions in appealing to change an addressee's harmful behaviour, because of its powerful influence on social relationships and the individual himself. Exploration of in/adequate expressions of anger establishes (taking into account a few exceptions) that the ideological foundations of criminal law, criminology and penology (thus valid institutions of law) are built and operate under same circumstances that determine the social dynamics of anger on an individual and inter-personal level. In modern societies, which defend the "rule of law", not "rule of power" (anymore), "social" anger towards an offender who threatens or harms important and protected social value(s) is expressed through mechanisms of prosecution agencies and criminal justice authorities. However, the expression of "social" anger restricts the offender's human rights and liberties, so a great deal of caution must be used.

Key words: emotions, anger, criminal law, criminology, values

UDC: 159.942: 343.2 + 343.9